

DE MUNTERSCHILDERING IN DE GROTE KERK

Herman A. van Duinen

De Muntersschildering

In de Grote Kerk bevindt zich een muurschildering, die in 1579, zeven jaar nadat Dordrecht officieel tot de Reformatie was overgegaan, is aangebracht. Deze schildering bevindt zich boven de ingang van het noordertransept en heeft een breedte van 8 meter en een hoogte van ruim 5 meter. De schildering is een zogenaamde cartouche, een sierlijke omlijsting, waarbinnen zich een bijbeltekst bevindt. Doordat de schildering betrekking heeft op het muntwezen, zal deze in opdracht van het serment van de Munt van Holland zijn aangebracht.

Het serment van de Munt

Het is niet duidelijk wanneer Dordrecht over een muntplaats beschikte. Dat er in het gewest Holland in de twaalfde eeuw werd gemunt, is zeker, maar in welke plaats is onduidelijk. Pas onder graaf Floris IV (1210-1234) verschenen er in de dertiende eeuw munten met het omschrift *Moneta Dord'ci* (munt van Dordrecht), wat naar een Dordtse muntplaats verwijst.

Hertog Albrecht van Beieren stichtte in 1376 de Munt als grafelijke instelling. Hiervoor kocht hij een pand met opstallen, gelegen tussen de Voorstraat en de Doelstraat. In 1555 werd de

Munt *hermaakt door Keyzer Karel*. De herbouw bestond in hoofdzaak uit de bouw van twee nieuwe huizen en herstel van de overige ruimten. In hetzelfde jaar werd ook het fraaie Muntpoortje aan de Voorstraatzijde geplaatst (*afb. links*). Het poortje werd gemaakt door de beeldhouwers Jan Willemsz en Jan Pietersz.

De organisatie van de Dordtse Munt deed op veel punten denken aan de structuur van een ambachtsgilde. Diverse ordonnanties over de productiewijze, over de rechten en plichten en de regeling bij arbeidsongeschiktheid, weken nauwelijks af van de organisatie van de Dordtse gilden en broederschappen.

De aanduiding van de Dordtse muntorganisatie was echter: *het serment van de munt*. Het woord 'serment' verwees naar de eed van geheimhouding die door de munters, werklieden en knapen (leerjongens) werd afgelegd als zij in de Munt gingen werken. Het serment was dus een *eedgenootschap* en geen gilde.

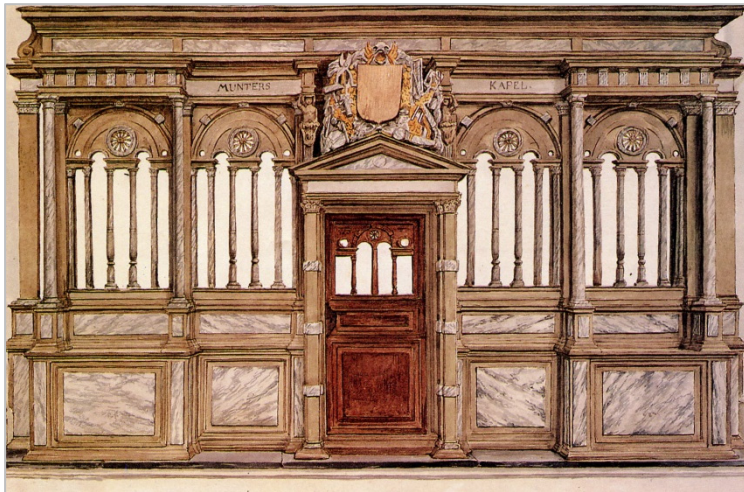
De Sint-Eligiuskapel

De munters bezaten, evenals veel gilden, een eigen kapel in de Grote Kerk: de Sint-Eligiuskapel. Het altaar in de kapel was gewijd aan Sint-Eligius (*Sint-Loys*), de patroon van de munters. Na de overgang van Dordrecht tot het calvinisme werd het altaar verwijderd en diende de kapel alleen nog als begraafplaats. Overleden munters en overleden familieleden mochten in de munterskapel worden begraven en evenals bij de gilden werden daar verschillende tarieven voor berekend. Het begrafenisgeld varieerde rond 1700 van 18 gulden tot 40 gulden, afhankelijk van de welstand. De muntgezellen waren verplicht de begrafenis van een collega bij te wonen en evenals bij de gilden ontving een munter die verstek liet gaan een boete (3 gulden per absentie in het begin van de achttiende eeuw).¹

¹ *De Munt van Holland* – Herman A. van Duinen en Cees Esseboom, deeltje 24 uit 'Verhalen van Dordrecht'.

In 1606 werd de kapel afgesloten met het hek van de Jeruzalemskapel. Dit hek, met een afbeelding van het *Heilig Graf* te Jeruzalem, werd omgekeerd voor de kapel geplaatst.

In 1675 werd het hek vernieuwd met behoud van de afbeelding van het Heilig Graf (*afb. rechts*). Boven de deur van de kapel werd het wapen van de Munt van Holland geplaatst met aan weerszijden gereedschap voor het vervaardigen van munten. De kapel werd gemarmerd (*afb. onder*), maar in 1895 in houtkleur geschilderd.

Op het fries boven de deur werd een *chronogram* (een jaardicht) van Samuel van Hoogstraten geschilderd:

Hebt gy 't op **M**unt gemunt,
 Uitmuntender dan goudt,
Deel d'armen van uw munt,
 En **W**a**C**ht **W**eer hondert**V**oudt

De rode Romeinse cijfers vormen opgeteld het jaartal 1675.

De Muntersschildering

Met de komst van de reformatie in de Noordelijke Nederlanden werden altaren verwijderd uit de kerk en verdwenen muurschilderingen die voor de protestanten aanstoot gaven, onder de witkalk. Daar kwamen soms nieuwe schilderijen voor in de plaats. Zo werd in de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk van Dordrecht in 1579 boven de ingang van het noordertransept een schildering aangebracht, waarschijnlijk in opdracht van het serment Munt. Op deze schildering is een bijbeltekst uit Mattheus 22 geschilderd, waar aan Jezus gevraagd wordt of het is toegestaan de keizer (van Rome) belasting te betalen.

In de Zuidelijke Nederlanden, die overwegend rooms bleven, werden na de beeldenstorm van 1566 nieuwe altaren gemaakt, zoals blijkt uit het drieluik op het Sint-Eligiusaltaar van de Munt van Brabant in de Sint-Andrieskerk in Antwerpen (*afb. rechts*). Op het middenpaneel is de tekst uit Mattheus 22 figuratief uitgebeeld. Het drieluik is in 1601 geschilderd door Maarten de Vos (1532-1603). Hij was in Antwerpen een van de favoriete schilders tijdens de herinrichting van de kerken na de beeldenstorm.

De schildering in de Grote Kerk (afb. boven) is aangebracht in de seccotechniek, waarbij kleur wordt aangebracht op een droge kalkondergrond. Het ornamentwerk is gemaakt naar voorbeelden van de renaissancekunstenaars Cornelis Floris en Hans Vredeman de Vries (afb. linksonder). De hele compositie bestaat uit een lijst van geschilderd rol- en beslagwerk, opgesierd met vruchten, vazen met bloemen, rozetten, een masker, dierenkoppen, linten en guirlandes. Bovenaan staat het wapen van Holland en het jaar 'ANNO DOMINI 1579' (afb. rechtsonder). Links en rechts is het muntersgereedschap afgebeeld. De schaduwwerking geeft een ruimtelijk effect, waardoor het lijkt alsof de schildering vóór de muur is geplaatst. Centraal staat de bijbeltekst uit Mattheus 22 vers 16-22. Uit andere tekstborden die in de Grote Kerk van Dordrecht voorkomen, blijkt dat het in die tijd de gewoonte was een bijbeltekst te nemen die met het desbetreffende beroep te maken had.

Tussen 1984 en 1987 vond een restauratie van de kerk plaats, waarbij na veel wikken en wegen ook de muurschildering is gerestaureerd. De schildering was zwaar gehavend en nog slechts fragmentarisch aanwezig. Toch was er nog zo'n rijkdom aan restanten te herkennen dat een verregaande reconstructie verantwoord leek.

Het oude schilderwerk is goed te onderscheiden van het nieuwe door toepassing van de *tratteggio-techniek* (streepjesschildering).

Hierdoor zijn de oude kleuren goed herkenbaar. De donkergekleurde letters zijn oud (verdonkerd bladgoud). De restauratie werd uitgevoerd door restaurateur Dirk Schoonekamp uit Amsterdam met medewerking van Herman A. van Duinen uit Dordrecht, die de tekst voor zijn rekening nam.

Onderzoek naar de juiste tekst

Daar slechts het deel van de tekst met verdonkerd bladgoud leesbaar was, moest de tekst gereconstrueerd worden aan de hand van letterrestanten. De vraag was, welke Bijbelvertaling gebruikt was voor de schildering.

In 1579 waren diverse Bijbeluitgaven in omloop, gedrukt door Vlaamse drukkers uit Antwerpen. De bekendste uitgaven waren van Willem Vorsterman (?-1543), Jacob van Liesvelt (circa 1490-1545) en Hendrick Peetersen van Middelburgh (? – circa 1549). Een Bijbeluitgave waarvan veel drukken met correcties en wijzigingen is uitgegeven, was de in 1562 in Emden verschenen zogenaamde Deux-Aesbijbel, die bij de gereformeerden in gebruik is gebleven tot de verschijning van de Statenvertaling in 1637.

Voor onderzoek van de juiste tekst op de schildering werd dankbaar gebruik gemaakt van bovengenoemde Bijbelvertalingen, in het bezit van de in 2005 overleden Dordtse antiquaar Hans van den Tol, die een grote verzameling Bijbels bezat. Na vergelijkingen van de tekst kwam deze het meest overeen met een uitgave uit 1541 van Hendrick Peetersen van Middelburgh.

Hendrick Peetersen Van Middelburgh

Over zijn persoonlijke achtergrond is weinig bekend, alleen dat zijn achternaam mogelijk verwijst naar de gelijknamige stad in Zeeland als zijn geboorteplaats. Hendrick Peetersen van Middelburgh zou zich vanaf 1520 een vaste plaats weten te verwerven in de toenemende concentratie van Antwerpse boekdrukkers.

Naast zijn activiteiten als boekdrukker, stond hij vanaf 1523 als boekbinder en in 1525 ook als boekhandelaar ingeschreven. Zijn drukkersbedrijf droeg de naam 'In den Mol', en was te vinden in de beroemde Antwerpse drukkerswijk in de Cammerstraat binnen de Cammerpoort (huidige Kammenstraat). In 1536 werd hij toegelaten tot het Sint-Lucasgilde en benoemd tot meesterdrukker. Met een fondslijst van ongeveer 80 titels kon hij onder de middelgrote drukkers gerekend worden. Van zijn drukpers verschenen verslagen over actuele gebeurtenissen, didactiek en talrijke godsdienstige teksten. In deze laatste categorie werden ook 'Luythersche boecken' gevonden, 'smakende ketterye'. Ze leidden ertoe dat hij in 1524 veroordeeld werd tot een pelgrimstocht naar de Driekoningenkerk in Keulen. Hendrick Peetersen onderwierp zich aan deze straf, maar was reeds elf dagen na zijn veroordeling terug in Antwerpen en kon de 'litterae peregrinationis' als een kwitantie van zijn pelgrimage voorleggen.

Van zijn veroordeling was Hendrick Peetersen niet blijvend onder de indruk. Eind jaren '30 bracht hij een aantal boekjes uit die veroordeling door de justitie konden uitlokken, maar gelukkig voor hem dit keer zonder gevolg. Uiteindelijk zouden vijf van zijn publicaties de katholieke boekencensuur niet doorstaan en verboden worden. Drie ervan zijn Bijbeledities. Vanaf 1543 tot aan zijn dood omstreeks 1549 zou Hendrick Peetersen van Middelburgh geen risico's meer nemen en enkel geschriften uitgeven die niet onder verdenking stonden.

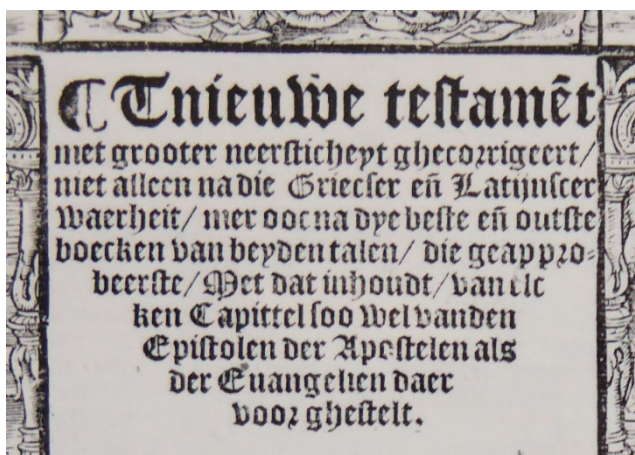
Drukkersmerk van Peetersen van Middelburgh, 1540. Fortuna met haar voeten op een dolfijn.

Over zijn Bijbeluitgaven staat in 'Boekzaal der Nederduitsche Bybels' (Hoorn 1764) te lezen:
- Op den selven voet als dese (Vorstermanbijbel), zyn ook de volgende *Bybels*, gedrukt te *Antwerpen*, by *Hendrik Peterssen van Middelburg*; welke meede by veel Protestanten gebruykt wierden.

„ *Nederduytsche Bybel: Antwerpen*, by *Henderik Peterssen*. A° 1535. In Folio.

- 't *Oude Testament* is gedrukt den 24 *Meert* en 't *Nieuwe Testament* reeds den 17 *Meert*.

Wordende op den *Tytel* van dit laatstgemelde gesegt: *Tnieuwe testamēt met grooter neerstigheyt ghecorrigeert / niet alleen na die Griecser eñ Latynscer Waerheit / mer ooc na dye beste eñ outste boecken, van beyden talen.*

De tekst links is afkomstig uit de Bijbel, in 1535 gedrukt bij Hendrick Peetersen van Middelburgh, en in bezit van de familie Stoop. Zie ook het artikel over de bijzondere vondst van deze Bijbel.

„Nederduytsche Bybel: Antwerpen, by Hendrik Peterssen, A° 1541. In Folio.
 Met verscheyde Leesingen op de kant, gelyk de Bybel by Vorsterman Ao. 1528. Dese Bybel
 is onder anderen in dato Juny, A°. 1546 door Keyser Carel de V^{de}. by Plakkaat verboden.

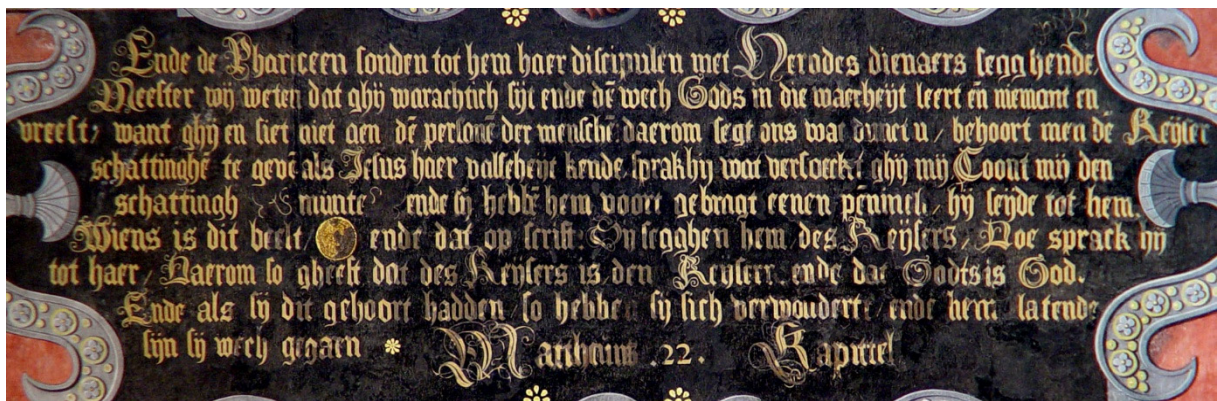

Peetersen van Middelburgh 1535

Peetersen van Middelburgh 1541

De tekst op de schildering komt, op een enkel woord en schrijfwijze na – *Herodus dienaers* in plaats van *Herodianen* en *wat versoect ghij mij* in plaats van *wat tempteert ghi mi* – overeen met de uitgave van 1541.

Ende de Phariceen sonden tot hem haer discipulen met Herodes dienaers segghende /
 Meester wij weten dat ghij warachtich sijt ende dē wech Gods in die waerheijt leert en niemant en
 vrees / want ghij siet niet aen dē personē der menschē: daerom segt ons wat dunct u / behoort men dē Keijser
 schattinghē te gevē. Als Jesus haer valscheijt kende, sprak hij wat versoect ghij mij. Toont mij den
 schattingh munte ende sij hebbē hem voort gebragt eenen pēninck / hij seijde tot hem.
 Wiens is dit beelt ○ ende dat op scrift: Sij segghen hem des Keijzers / Doe sprack hij
 tot haer / Daerom so gheeft dat des Keijzers is den Keijser. ende dat Godts is God.
 Ende als sij dit gehoort hadden so hebben sij sich verwondert / ende hem latende
 sijn sij wech gegaen . Mattheum .22. Kapittel